

О. В. Хомутенко, завідувач сектору Харківського НДІСЕ,
С. В. Кудряшова, науковий співробітник
Харківського НДІСЕ

ПРО ПРЕДМЕТ І ОБ'ЄКТ СУДОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Запропоновано формулювання понять предмета і об'єкта судової економічної експертизи. Розглянуто питання щодо можливості віднесення до об'єктів судової економічної експертизи з питань оподаткування актів перевірок Державної податкової інспекції.

Предложены формулировки понятий предмета и объекта судебной экономической экспертизы. Рассмотрен вопрос о возможности отнесения к объектам судебной экономической экспертизы по вопросам налогообложения актов проверок Государственной налоговой инспекции.

У криміналістичній літературі та українському законодавстві судова експертиза розглядається як практична діяльність із застосування спеціальних знань, і перш за все як дослідження, яке потребує чіткого визначення предмета, об'єкта та методів його проведення.

У філософському розумінні об'єкт (лат. *objectum* – предмет, від *objicio* – протиставляю) – те, що протистоїть суб'єкту в його предметно-практичній і пізнавальній діяльності. Об'єкт не просто тотожний об'єктивній реальності, а виступає як така її частина, що перебуває у взаємодії з суб'єктом, причому саме об'єкт пізнання виділяється за допомогою форм практичної та пізнавальної діяльності, що вироблені суспільством і відображують властивості об'єктивної реальності¹.

Розглядаючи таке визначення об'єкта з огляду на судову економічну експертизу, можна сказати, що необхідними ознаками її об'єкта є його належність до реальності (фізично існуючих документів, залучених до справи) та факт взаємодії об'єкта із судовим експертом (суб'єктом) у процесі дослідження. При цьому об'єкт виділяється залежно від предмета дослідження за допомогою методів дослідження.

Один і той самий об'єкт може досліджуватися в межах проведення різних видів експертиз, при цьому судові експерти різних спеціальностей у межах своєї компетенції вивчають властивості об'єкта, що відповідають предмету дослідження певних судових експертиз. Як слушно зазначав О. Р. Шляхов, віднесення об'єктів – речових доказів до того чи іншого виду експертизи залежить не від бажання експертів або волі керівників експертних установ. Це питання вирішується залежно від основного критерію розмежування експертизи – її предмета². На думку О. М. Бандурки, об'єктом

¹ Див.: Философский энциклопедический словарь / редкол. : С. С. Аверинцев, Е. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Иличев и др. — [2-е изд.] — М. : Сов. энцикл., 1989. — С. 437.

² Див.: Шляхов А. Р. Предмет и система криминалистической экспертизы / А. Р. Шляхов // Тр. ВНИИСЭ. — М., 1971. — Вып. 3. — С. 16.

судово-бухгалтерської експертизи є відображені в документах та облікових регістрах господарські операції, що стали предметом розслідування або судового розгляду¹, тобто до об'єктів судової економічної експертизи можна віднести тільки документи й облікові регістри, які містять інформацію про господарські операції, і досліджуються експертом-економістом.

У загально філософському розумінні «предмет – категорія, яка означає цілісність, відокремлену зі світу об'єктів у процесі людської діяльності та пізнання. До предмета входять лише головні, найбільш істотні з точки зору даного дослідження властивості й ознаки»².

Таким чином, предмет дослідження міститься в межах об'єкта. Предмет і об'єкт дослідження співвідносяться між собою як загальне й часткове. В об'єкті виділяється та його частина, яка є предметом дослідження. Саме на нього спрямована основна увага експерта.

Виходячи з наведеного, крім того, що об'єкт дослідження має бути реальним і «протистояти» експерту в його предметно-практичній діяльності, він повинен містити у своєму складі головні, найбільш істотні з погляду даного дослідження властивості й ознаки, які формують предмет дослідження.

Питанню про предмет судової експертизи взагалі присвячено роботи таких вчених-криміналістів, як Г. М. Надгорний, В. К. Лисиченко, О. Р. Шляхов, Д. Я. Мирський, М. М. Ростов та ін.

Аналіз ступеня розробленості проблеми, проведений Г. В. Прохоровим-Лукинім³, показує, що він погоджується із визначенням предмета судової експертизи, наданим О. Р. Шляховим, який визначає його як фактичні дані, обставини справи, що встановлюються за допомогою спеціальних знань і дослідження матеріалів кримінальної чи цивільної справи,⁴ і не підтримує критику цього визначення з боку Д. Я. Мирського та М. М. Ростова, які відзначають, що «самі факти (обставини, фактичні дані) встановлюються не експертизою, а судом, який оцінює та зіставляє всі докази, у тому числі й висновок експерта»⁵. Д. Я. Мирський і М. Н. Ростов зазначають, що під предметом дослідження судової експертизи «слід розуміти не самі факти, а інформацію про ці факти, яка одержується в результаті дослідження об'єкта, наданого експерту слідчим або судом, інакше кажучи, з об'єкта-носія інформації про факт може бути виділена лише інформація, тобто дані, а не сам факт»⁶.

¹ Див.: Бандурка О. М. Основи судової бухгалтерії : підруч. / О. М. Бандурка. — Х. : НУВС України, 2001. — 336 с.

² Философский энциклопедический словарь. — С. 505.

³ Див.: Прохоров-Лукин Г. В. Предмет судебной экспертизы и общие основания деления экспертных задач на категории / Г. В. Прохоров-Лукин // Криминалистика и судебная экспертиза. — К., 2001. — Вып. 50. — С. 3.

⁴ Див.: Шляхов А. Р. Задачи судебной экспертизы / А. Р. Шляхов // Экспертные задачи и пути их решения в свете НТР : сб. научн. тр. — М. : ВНИИСЭ, 1980. — Вып. 42. — С. 3.

⁵ Мирский Д. Я. Понятие объекта судебной экспертизы / Д. Я. Мирский, М. Н. Ростов // Актуальные проблемы теории судебной экспертизы : сб. науч. тр. — М. : ВНИИСЭ, 1984. — С. 26.

⁶ Там само. — С. 28.

Г. В. Прохоров-Лукин констатує: «У гносеологічному аспекті експерт, слідчий, суддя є рівноправними суб'єктами пізнання, унаслідок чого коло фактів, що ними встановлюються, визначається лише їх професійною компетентністю та процесуальним статусом. Експертне дослідження може бути спрямовано на пізнання будь-якої підсистеми складу злочину (об'єктів, об'єктивної сторони, суб'єктів, суб'єктивної сторони), а не має своєю метою надання правової оцінки досліджуваного факту... Разом з цим низку фактів (наприклад, встановлення механізму зламу, механізму ДТП та ін.) можна встановити достатньо точно лише експертним шляхом... Вважаємо слушною думку про те, що запропоноване О. Р. Шляховим визначення предмета судової експертизи є найбільш правильним...»¹.

У процесі розвитку некриміналістичних видів експертиз, у тому числі економічної експертизи, загальне поняття предмета судової експертизи може вдосконалюватися з метою його пристосування до сучасних вимог. Дійсно, у межах компетенції судового експерта-економіста можливе визначення фактичних даних (наприклад, встановлення факту подвійного відображення у реєстрах податкового обліку валових витрат, витрат на придбання одних й тих самих товарно-матеріальних цінностей), які встановлюються ним за допомогою спеціальних знань шляхом дослідження матеріалів справи. Однак в ході вирішення питань, які ставляться на дослідження судової економічної експертизи, експерт, як правило, досліджує зведені бухгалтерські реєстри та первинні бухгалтерські документи, що фіксують інформацію про господарську операцію (про факт), а не саму господарську операцію (як факт). Інакше кажучи, судовий експерт-економіст досліджує об'єкти – носії інформації про факт, з яких може бути виділена лише інформація про господарську операцію, тобто дані, а не самий факт її здійснення.

Як зазначає В. Д. Арсеньєв: «... На відміну від об'єкта пізнання, предмет його не може бути незалежним від пізнання та його суб'єкта й існує тільки у зв'язку з ним. Тому, на відміну від об'єкта, предмет пізнання за формою є суб'єктивним. За змістом же він може бути об'єктивним, але тільки в тому разі, коли цей зміст відповідає реальному об'єкту. Це застереження дуже важливе для нашої теми: у судовому й експертному пізнанні завжди існує предмет, але реальний об'єкт (обставини злочину, з приводу яких порушено кримінальну справу) насправді може виявитися неіснуючим»². Ця теза рівною мірою стосується й судової економічної експертизи.

Нерідко при вирішенні питань, пов'язаних з підтвердженням факту зниження суб'єктами господарської діяльності податків, важливе значення має те, чи дійсно відбулась операція придбання товару, відображена в первинних документах бухгалтерського обліку, або документи, які її фіксують, було складено лише з метою ухилення від оподаткування (безтоварна операція).

¹ Прохоров-Лукин Г. В. Предмет судебной экспертизы и общие основания деления экспертных задач на категории. — С. 3.

² Арсеньев В. Д. Соотношение понятий предмета и объекта судебной экспертизы / В. Д. Арсеньев // Проблемы теории судебной экспертизы : сб. науч. тр. — М. : ВНИИСЭ, 1980. — Вып. 44. — С. 4, 6.

Установити факт заниження підприємством суми податків і коректно вирішити питання, поставлене на дослідження в наведеній ситуації, у межах компетенції судового експерта неможливо (оскільки він не може самостійно не враховувати документи, що відображують господарську операцію), це може здійснити лише суд, який оцінює та зіставляє всі докази, у тому числі й висновок судового експерта, у якому враховано первинні документи про господарську операцію, що не відбулась, з іншими доказами про неможливість її фактичного здійснення.

Висновок експерта, що базується на інформації про факти, а не на самих фактах, не може мати статусу останнього. Підтверджуючи висновки акта перевірки Державної податкової інспекції (ДПІ) про заниження податку суб'єктом господарювання, судовий експерт-економіст не встановлює факт цього заниження, а тільки наявність інформації в об'єктах дослідження, яка свідчить про заниження податку.

Виходячи з наведеного, визначення загального предмета судової експертизи, надане О. Р. Шляховим, потребує модифікації, оскільки не враховує специфіку судової економічної експертизи, яка поряд з фактами також встановлює й інформацію про них. Можна сказати, що визначення предмета судової експертизи, надані О. Р. Шляховим, Д. Я. Мирським і М. М. Ростовим, скоріше доповнюють одне одного, але, узяті окремо, мають недоліки.

Як варіант узагальнення наведених визначень предмета судової експертизи пропонуємо таке: *предмет судової експертизи* – це інформація про факти та обставини справи, яка одержується в результаті дослідження об'єкта, а також фактичні дані, з'ясування яких потребує виключно спеціальних знань експерта відповідної спеціальності.

Питання предмета й об'єкта безпосередньо судової економічної експертизи розглядав Г. А. Матусовський, за яким предметом судової економічної експертизи є становище та результати економічної діяльності суб'єктів економічних відносин, а об'єктом – показники, які характеризують вказану діяльність¹.

Отже, поняття предмета судової економічної експертизи можна викласти так: це фактичні дані, які містяться в об'єктах дослідження, та інформація про господарські операції (стан і результати економічної діяльності суб'єктів економічних відносин), що мають істотне значення для органу, який призначив експертизу, та встановлюються й одержуються в результаті дослідження документів із застосуванням спеціальних знань у галузі економіки.

Базуючись на загально філософському розумінні поняття «предмета» та запропонованому нами визначенні предмета судової економічної експертизи, можна констатувати, що об'єкти судової економічної експертизи – це документи, котрі у своїй сукупності містять інформацію, яка формує предмет дослідження.

В експертній практиці існує неузгодженість щодо визначення кола об'єктів судової економічної експертизи. У матеріалах, які надаються

¹ Див.: Матусовський Г. А. Економічні злочини: криміналістичний аналіз / Г. А. Матусовський. — Х. : Консум, 1999. — 480 с.

для проведення судових економічних експертиз, пов'язаних з оподаткуванням, разом із первинними документами бухгалтерського обліку, зведеними регістрами бухгалтерського обліку, регістрами податкового обліку присутні також протоколи допиту свідків, заперечення підприємств, акти перевірок ДПП тощо. Останні також є документами, що використовуються експертами-економістами як джерела інформації про господарські операції та для більш чіткого розуміння позицій сторін і обставин справи.

З метою усунення суперечності з питання визначення кола об'єктів судової економічної експертизи застосуємо логіку – закони логічного мислення.

Першим питання про логіку в криміналістичній експертизі висвітлив О. І. Вінберг, який зазначив, що логіка – це наука про закони правильного мислення. Для того щоб мислення було правильним, воно повинне бути визначеним, послідовним і доказовим. Логічними законами мислення є: 1. Закон тотожності. 2. Закон суперечності. 3. Закон виключення третього. 4. Закон достатньої підстави.

Закон тотожності безпосередньо ставиться до визначеності мислення, закони протиріччя й виключення третього – до послідовності мислення та закон достатньої підстави характеризує доказовість мислення¹.

Закон тотожності визначається як необхідний логічний зв'язок між думками можливий тільки за умови якщо кожний раз, коли в міркуванні або висновку з'являється думка про будь-який предмет, ми будемо мислити саме цей самий предмет і в такому самому змісті його ознак².

Отже, виходячи з цього визначення, беремо за основу такі твердження.

А. Об'єкти дослідження судової економічної експертизи – це первинні документи бухгалтерського обліку підприємства та реєстри бухгалтерського, податкового й інших видів обліку підприємства, що відображують господарську діяльність підприємства³.

Б. Акт перевірки – службовий документ, який підтверджує факт проведення невиїзної документальної або виїзної планової чи позапланової перевірки фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання і є носієм доказової інформації про виявлені порушення вимог податкового, валютного та іншого законодавства суб'єктами господарювання⁴. Тобто, у подальшому, керуючись законом тотожності, приймаємо як вихідне: «А = А», «Б = Б».

¹ Див.: *Винберг А. И.* Логика в криминалистической экспертизе / А. И. Винберг // Проблемы криминалистики. — М. : Красная звезда, 1947. — 75 с.

² Див.: *Асмус В. Ф.* Логика / В. Ф. Асмус. — М. : Политиздат, 1947. — 387 с.

³ Див.: *Пошюнас П.* Судебная ревизия и судебно-экономическая экспертиза / П. Пошюнас. — В. : Минтис, 1990. — 232 с.

⁴ Див.: Порядок оформлення результатів невиїзних документальних, виїзних планових та позапланових перевірок з питань дотримання податкового, валютного та іншого законодавства: наказ Державної податкової адміністрації України від 10 серпня 2005 р. № 327 // Податкові апеляції. Досудове врегулювання спорів з податковими органами. — К. : ЮЦ ДПА України ; Х. : Фактор, 2008. — 560 с.

Логічний закон мислення, унаслідок якого правильне мислення не містить суперечностей, називається законом суперечності. Згідно з цим законом: не можуть бути відразу істинними два висловлювання, з яких одне стверджує дещо про предмет, а друге заперечує те саме про той самий предмет і в той самий час. Таким чином, твердження: «Всі акти перевірок є об'єктами дослідження судової економічної експертизи» (« $A = B$ ») і «Жоден з актів перевірки не є об'єктом дослідження судової економічної експертизи» (« $A \neq B$ ») – не можуть бути в один і той самий час істинними.

Зазначені твердження є контрарно протилежними. Оскільки ці судження (твердження) мають загальний характер, одне з них – загальностверджувальне, а інше – загальноспростовувальне. Проте в разі контрарної протилежності суджень, істинність одного з них не обов'язково впливає із хибності іншого. У цій ситуації необхідно застосовувати закон виключеного третього: Із двох суперечних один одному тверджень про відношення двох понять одне твердження – і тільки одне – необхідно повинно бути істинним, так що неможливо ніяке третє істинне твердження про відношення між цими поняттями¹.

У разі контрарної протилежності суджень важливо з'ясувати наявність або відсутність третього, перехідного судження, наприклад: «Деякі акти перевірок є об'єктами дослідження судової економічної експертизи».

Оскільки складання актів перевірок за сутністю матеріалу та формою його викладення (послідовністю, підпорядкованістю) чітко регулюються внутрішніми нормативними документами відповідних контролюючих органів, вони (акти) є типовими. Отже, твердження загальні й часткові («усі акти» та «деякі акти») базуються на одному матеріалі та підпорядковані один одному за кількістю: «всі» – «деякі». Таким чином, із істинності/хибності загального судження впливає істинність/хибність часткового.

Четвертий логічний закон мислення – це закон достатньої підстави. Він виражає ту якість логічного мислення, яка має назву доказовості. За цим законом: для того, щоб визнати висловлювання про предмет істинним, має бути вказана достатня підстава².

Розглядаючи твердження: «Всі акти перевірок є об'єктами дослідження судової економічної експертизи» (« $A = B$ »), треба сприймати первинні бухгалтерські документи та акти перевірок ДПП як рівнозначні об'єкти дослідження судової економічної експертизи. Однак при ситуації, коли дані актів перевірок суперечать первинним документам, експерт повинен відмічати неоднозначність даних, наведених у матеріалах справи, та повідомляти про неможливість надання категоричних висновків. Проте на практиці дані первинних документів превалюють над даними актів перевірки. Таке твердження базується на положеннях Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», згідно з яким первинний документ – це документ, який містить відомості про господарську операцію та

¹ Див.: Асмус В. Ф. Вказ праця.

² Там само.

підтверджує факт її здійснення, будучи підставою для бухгалтерського обліку. У свою чергу бухгалтерський облік є обов'язковим видом обліку, який ведеться підприємством і на даних якого базуються фінансова, податкова, статистична й інші види звітностей, що використовують грошовий вимірник. Акт перевірки не підтверджує факт здійснення господарської операції, у ньому тільки містяться посилання на первинні документи з відповідною інформацією.

Наведене свідчить про те, що твердження «Всі акти перевірок є об'єктами дослідження судової економічної експертизи» («А = Б»), є хибним. Отже, унаслідок відсутності третього судження, впливає істинність твердження «Жоден з актів перевірки не є об'єктом дослідження судової економічної експертизи».

Як правило, при проведенні судових експертиз, пов'язаних з оподаткуванням, ставиться питання про те, чи підтверджуються висновки акта перевірки ДП. У них міститься інформація про те, що певне підприємство припустилося заниження суми податків, які підлягають сплаті до бюджету. Ухилення від сплати податків до бюджету тягне за собою відповідальність за статтями КК України. Предметом злочину, передбаченого такими статтями, є податки, збори (обов'язкові платежі), що входять у систему оподаткування та введені у встановленому порядку.

Слід зауважити, що з огляду на наведене визначення предмета судової економічної експертизи, доцільніше було б формулювати питання, які ставляться на вирішення судової економічної експертизи таким чином: Чи підтверджується документально суми донарахувань податків, що виникли внаслідок порушення Закону України ..., викладені у висновках акта перевірки (№, дата)?, оскільки для прийняття об'єктивного рішення слідством та судом найважливіше значення має не підтвердження/спростування висновків акта перевірки, а наявність/відсутність заниження підприємством сум податків, що підлягають сплаті до бюджету.

Згідно з положеннями Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16 липня 1999 р. № 996-XIV фінансова, податкова, статистична й інші види звітностей, що використовують грошовий примірник, ґрунтуються на даних бухгалтерського обліку. У свою чергу підставою для бухгалтерського обліку господарських операцій є первинні документи, які фіксують факти здійснення господарської операції.

Акти податкових перевірок відповідно до порядку їх оформлення повинні містити посилання на первинні або інші документи, зафіксовані в бухгалтерському та податковому обліку підприємства, що підтверджують наявність фактів порушень податкового, валютного й іншого законодавства¹. Тобто, при складанні акта перевірки висновки представників контролюючих органів також ґрунтуються на даних документів бухгалтерського

¹ Див.: Порядок оформлення результатів невізних документальних, візних планових та позапланових перевірок з питань дотримання податкового, валютного та іншого законодавства.

та податкового обліків. Вони не обґрунтовують свою позицію думкою інших спеціалістів (аудиторів, юристів), матеріальним виразом якої є й акт перевірки. За своєю сутністю акт податкової перевірки є схожою/альтернативною думкою спеціаліста, який має економічну підготовку з того чи іншого питання. Отже, при дослідженні матеріальну податкової перевірки судові експерти-економісти враховують тільки інформація про ту логічну послідовність дослідження документації підприємства, у результаті якої державний ревізор-інспектор дійшов висновку про наявність/відсутність порушень чинного законодавства.

Проблеми визначення статусу актів перевірок контролюючих органів у межах кримінальних справ торкався П. Пошюнас: «...У багатьох випадках по одній справі, іноді навіть одночасно, проводяться й ревізії, і економічна експертиза. При цьому експерт-економіст досліджує ті самі документи, що й ревізор, лише перевіряючи висновки ревізії. Створюється парадоксальна ситуація: слідчий вимагає провести ревізію (застосовує певний спосіб установалення обставин справи) і в той самий час заздалегідь виражає недовіру до її результатів. Таким чином, доказова сила зібраних одним способом фактичних даних заздалегідь ставиться в пряму залежність від результату застосування іншого способу»¹. Отже, акт перевірки контролюючого органу та висновок судової економічної експертизи розглядаються як самостійні докази, що базуються на однакових об'єктах дослідження (документах), не будучи один для одного об'єктами дослідження.

За змістовністю акт перевірки можна порівняти із висновком експертизи іншої установи. Ні в кого з експертів-криміналістів не викликає сумнівів те, що висновок судової експертизи, проведеної в установах МВС, належить до об'єктів дослідження. Наприклад, при проведенні судової почеркознавчої експертизи об'єктом дослідження є не зроблений раніше висновок НДЕКЦ, а записи та підписи в певних документах, що попередньо також були досліджені установою МВС. Так само й при проведенні судової економічної експертизи фактично досліджується не акт перевірки (або його висновки), а порушення, викладене у висновку акта перевірки. При цьому у висновку НДЕКЦ містяться дані (інформація) про обставини справи. Вони (висновки) цитуються у вступній частині висновку судової експертизи, у дослідницькій частині встановлюється наявність/відсутність розбіжностей і на заключному етапі дослідження аналізуються причини розбіжностей, якщо вони мають місце. Таким чином, дослідження, проведене в установах МВС, за своєю сутністю є первинною експертизою.

Так само й акт перевірки має подібні риси з первинним дослідженням, тільки з тією різницею, що в межах своєї компетенції державний податковий ревізор-інспектор може донараховувати певну суму податків, а в межах компетенції судового експерта це неможливе. Тобто, акт перевірки та судова експерта – це незалежні дослідження, що мають базуватися на одних й тих самих об'єктах дослідження (первинних документах, документах

¹ Пошюнас П. Вказ. праця.

бухгалтерського та податкового обліків підприємства й ін.), при цьому не будучи один для одного об'єктами.

Зауважимо, що висновок судової економічної експертизи та висновок акта перевірки порівнювалися в аспекті змістовності. Розглядаючи аспект доказовості, слід зазначити, що висновок судової експертизи за законодавством України не має переваг перед іншими доказами, одержаними в ході слідчого та судового проваджень. Також існують випадки, коли судом виносяться рішення у справі без проведення судової економічної експертизи.

Отже, акти перевірок містять відомості про об'єкти дослідження, самі по собі не будучи такими. Відмінність цих паралельних досліджень полягає в компетенції тих фахівців, що їх проводять. Таким чином, акт перевірки та висновок судової економічної експертизи – це компоненти, необхідні для ухвалення судом (слідством) об'єктивного рішення щодо сплати податків певними підприємствами (організаціями, установами). Один компонент визначає суму податку, інший – його перевіряє.

ЕКСПЕРТНА ПРАКТИКА: МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИРІШЕННЯ ЗАВДАНЬ ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

О. В. Аніщенко, завідувач сектору Харківського НДІСЕ,

Г. О. Андрусенко, науковий співробітник Харківського НДІСЕ

УЗАГАЛЬНЕННЯ ЕКСПЕРТНОЇ ПРАКТИКИ ПРИ СУДОВО-ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ НАСЛІДКІВ ВИЗНАННЯ ДОГОВОРІВ ВЕКСЕЛЬНОГО ОБІГУ НЕДІЙСНИМИ

Описано випадки визнання недійсними договорів, у яких вексель виступає самостійним предметом граждансько-правових відносин та засібом платежу, наслідки визнання таких договорів недійсними, а також момент виникнення збитків для підприємств-кредиторів у разі неповернення векселя або невідшкодування його вартості після визнання таких договорів недійсними.

Описаны случаи признания недействительными договоров, в которых вексель выступает самостоятельным предметом гражданско-правовых отношений и средством платежа, последствия признания таких договоров недействительными, а также момент возникновения убытков для